

**ZÁVISLÁ NEZÁVISLOST VE STŘEDNÍ ASII:
PROČ STŘEDNÍ ASIE POTŘEBUJE
BÝT ZÁVISLÁ NA VNĚJŠÍCH SILÁCH?**

SLAVOMÍR HORÁK

Náš stálý postup do hlubin Střední Asie v sobě nosil stopy čehosi živelného, osudového. Vedla nás ta „podvědomá síla“, kterou by možná bylo na místě nazvat osudem, neboť jsme sem šli a přišli náhodou, bez vyzrálého a promyšleného plánu, bez jakéhokoli zpracovaného programu dalších kroků.¹

(Vladimir Petrovič Nalivkin, 1852–1918)

Uvedený citát jednoho z posledních představitelů Petěrburgu v Taškentu před bolševickým převratem, který prožil větší část svého života ve Střední Asii a perfektně znal místní prostředí, přesně charakterizuje postoj Ruska k tomuto regionu, ve kterém „bylo nuceno“ z mnohých důvodů získat vliv a posléze jej i dobýt. Jakkoli lze diskutovat o politice Ruska na tomto teritoriu, je faktem, že podobně jako řada jiných koloniálních velmocí, ovládnutí určitého regionu postupně, ale zcela nezvratně změnilo jeho tvář. Ruský vliv ve Střední Asii, který trvá již přinejmenším přes 140 let, se zatím jenom částečně daří snižovat, a to nehledě na často úpornou snahu nových nezávislých států o opak.

¹ Nalivkin V. P., *Tuzemci ranše i teper. Musul'manskaja Srednjaja Azija. Tradicionalizm i XX. vek.* M., 2004, s. 56.

Rusko (a později Sovětský svaz) také vymodelovalo středoasijský region do jeho současné podoby. Do ruského záboru v 19. století zde existovaly samostatné státy, poměrně izolované od ostatních regionů a také velmocenských koloniálních bojů. Po ovládnutí tohoto prostoru Ruskem začaly změny sociálního, politického i ekonomického charakteru, které by se jinak prosazovaly pouze velmi pozvolna, pokud vůbec, jak ukazuje příklad sousedního Afghánistánu.

Dnes je tato „ruská koloniální vláda“, jak se dnes vyjadřuje část soudobé historiografie, již patnáct let minulostí a státy v regionu získaly svou nezávislost. Tato nezávislost však byla, podobně jako příchod Ruska do regionu, pro mnohé státy spíše „nechtěným darem“ vynuceným vnějšími okolnostmi (rozpadem Sovětského svazu).

Nově nezávislé státy a valná část jejich obyvatel sice za tuto dobu již vesměs přijaly ideu samostatnosti jako nezvratitelnou, avšak na druhé straně přetrvává dosti silná závislost na bývalém centru, ačkoliv je tento proces oslabován či přeměňován do jiných formátů.

Pro pochopení současné situace ve Střední Asii a vlivu Ruska na tento region je tedy zcela nezbytné sledovat postupnou metamorfózu závislosti zemí středoasijského regionu na Rusku. Následující stať by měla být jakýmsi historickým i současným srovnáním regionu Střední Asie a jeho závislosti na Rusku. Jsou sledovány zejména dva procesy – postupné zvyšování této závislosti na carském Petěrburgu, respektive Taškentu, a na druhou stranu snaha o zpřetrhání tohoto dědictví po rozpadu SSSR.

Na příkladu Střední Asie se totiž ukazuje klasický koloniální model, podle něž menší a méně rozvinuté oblasti určitého většího státu mohou profitovat z energie a bohatství centra. Náhlé přerušení již vypracované sítě vzájemné závislosti může vést k radikálním změnám v ekonomickém, politickém a společenském vývoji, často směrem k regresi a určitému návratu do minulosti, jakkoli je toto možné pouze v omezené míře a s ohledem na již dosažený stupeň rozvoje. Přičemž vůbec nemusí platit, že nerostné bohatství a jiné startovní výhody determinují relativně rychlou transformaci zahraniční politiky, vnějších ekonomických vztahů nebo společnosti.

Fenomén závislosti Střední Asie v historické perspektivě i v současnosti by měl být zkoumán na rovinách politického, ekonomického a sociálního vývoje daných států. Tento model má dokázat pokračující závislost Střední Asie na vnějších silách (v nichž již Rusko zdaleka nemusí mít monopol, ale stále hraje a bude hrát významnou roli). Tato závislost je navíc paradoxně jedním z hlavních předpokladů relativního ekonomické-

ho rozvoje v nejbližší budoucnosti, neboť státy v oblasti nejsou v zásadě v tomto směru soběstačné (s relativní výjimkou dnešního Kazachstánu).

Zde je třeba ještě upozornit na jeden zásadní fakt, který protíná jako jedna z hlavních tezí celou tuto práci. Na rozdíl od soudobých ideových proudů ve Střední Asii nebo v západní historiografii sovětského období a také bez ohledu na řadu kataklyzmat zejména 20. století (bolševická revoluce, rozdělení Střední Asie, komunistický „zastoj“) je třeba vidět ruskou přítomnost v tomto regionu spíše v pozitivním duchu. Do regionu pronikly relativně modernizační prvky, a to dokonce při určitém zachování tradiční společnosti, který tomuto procesu obvykle nepomáhá. V tomto směru se opět nabízí srovnání vývoje a současné situace regionu se sousedním Afghánistánem, který neprošel zásadní sovětizací (s výjimkou sovětské okupace Afghánistánu, která je z historického vývoje spíše irelevantní). Tento jižní soused rozhodně nepatří mezi vzory současných středoasijských států.

Historický vývoj závislosti Střední Asie

Podívejme se nyní, proč vlastně středoasijský region nebyl schopen vytvořit takové vlastní vnitřní formy, které by dokázaly vzdorovat stále větší závislosti na jedné z velmocí.

V raném novověku se v regionu vytvořily státní útvary, které zůstaly uzavřené ve vlastním regionu s relativně slabými kontakty na okolní civilizační okruhy. Bucharu, Chivu i Kokand oddělovaly od Číny, Indie, Ruska i Blízkého východu na tehdejší poměry velké vzdálenosti i přírodní překážky (pouště, hory). Obklopovali je vesměs vůči cizincům ne zcela přátelští kočovníci. Přinejmenším od doby Timura (Tamerlána) koncem 14. a počátkem 15. století a definitivního zániku obchodních cest (Hedvábné stezky) v souvislosti se zámořskými objevy se tak zde neprojeví téměř žádné impulzy ke stálé transformaci politického, ekonomického a sociálního uspořádání.² Ani pro žádnou ze světových velmocí region nepředstavoval lákavé sousto. Nehrála zde výraznou roli ani politická či geopolitická otázka (prestiž), ani ekonomický faktor (využití surovin,

² Ještě těsně před ruským vpádem ve druhé polovině 19. století popisuje uherský cestovatel Arminius Vámbéry stereotypy o Osmanské říši, které se v ní objevily v době jejího vrcholu v 16. století, přestože v té době byl Istanbul již dávno moderním městem (alespoň z hlediska Asie).

zemědělských plodin). Až do 19. století stála Střední Asie na okraji všech kolonizátorských snah, stejně jako na periférii všech velkých geopolitických regionů a kulturních okruhů v Eurasii.

Prakticky jediným výraznějším zásahem vnější velmoci (pokud nepočítáme mongolské či ojrotské nájezdy v 18. století) do středoasijského prostoru se stala expanze perského Nádira Šáha ve 40. letech 18. století. Ta se však udržela pouze několik let, aniž by přinesla jakoukoli modernizaci. Poté byly státy opět ponechány vlastnímu osudu.

Růst politické závislosti Ruska a Střední Asie

V průběhu 18. a 19. století se v regionu objevily první ruské i britské expedice. Jejich oficiálním cílem byl především obchod, nicméně jejich zadání se neodehrávalo bez politického a špionážního pozadí. Kroky, které obě velmoci ve vztahu ke Střední Asii podnikaly, se postupně roztočily ve vzájemné „závody v kolonizaci“ na rozsáhlém „území nikoho“ mezi oběma vznikajícími říšemi. Ústup z takto vydobytých pozic byl pro Británii a zejména Rusko geopoliticky neprůchodný a musel tak logicky skončit snahou o rozdělení sfér vlivu v rámci tohoto regionu nebo jeho přímou anexí jedním nebo druhým státem. Toto geopolitické soupeření (tzv. Velká hra o Střední Asii) potom připadlo především na 19. století.

V první polovině 19. století se Rusko nejprve posunulo hluboko do nitra Střední Asie, když byly k ruskému státu formálně přičleněny kazašské hordy. Ty však bylo jen těžko možné označit za klasické státní útvary. Byla zde zavedena regulérní ruská státní správa. Kazašské (v ruském pojetí kyrgyzské) kmeny sice neřídka vystupovaly proti tomuto postupu, nicméně jejich vzájemná nevráživost nedokázala vytvořit jednotnou protiruskou frontu, a to ani v době největšího protiruského povstání Kenesary Kasymova v letech 1837–47.³ Jeho potlačením v podstatě skončil boj o určitou nezávislost Kazachů na Rusku a s výjimkou lokálních povstání byl v této oblasti až do roku 1916 víceméně klid.

Poněkud složitěji se utvářela politická závislost u většiny ostatních států Střední Asie – bucharským emírem, chivským a kokandským chánem.

³ Viz jeho průběh a především současné interpretace v kazašské historiografii v článku Sabol S., Kazak resistance to Russian colonization: interpreting the Kenesary Kasymov revolt, 1837–1847. *Central Asian Survey*, No. 22 (2/3), 2003, s. 231–255.

V době tzv. Velké hry o Střední Asii byla veškerá jednání velmocí s místními panovníky vedena alespoň formálně na partnerské rovině, byť se úvahy o kolonizaci území objevovaly na obou stranách.⁴ Britové i Rusové jenom postupně vnikali do reálného stavu situace v těchto státech. S výjimkou ruské snahy o otevření cesty do Indie přes Bucharu, která však narážela kromě jiného i na britský odpor, se však do poloviny 19. století nejednalo o více než několik obchodních a politických misí. Ty navíc velmi často ztroskotaly na nedostatečné připravenosti, nekoordinovanosti místní a centrální moci v Rusku a v neposlední řadě příčina neúspěšných misí spočívala v prostém oloupení příslušné karavany, ať již na kazašských, bucharských, chivských či kokandských územích.⁵ Komunikace s tímto regionem byla tedy krajně obtížná a byl to také jeden z důvodů, proč si středoasijské státy dokázaly poměrně dlouho udržet svou nezávislost, byť technologicky zaostávaly i za relativně málo vyspělými muslimskými státy na Středním východě.

Situace se výrazněji změnila od 50. let 19. století. Přes opatrný postoj ministra zahraničí Ruska A. M. Gorčakova vůči nejistému dobývání nových území ve Střední Asii, se kontrola tohoto regionu stala geopolitickým imperativem (když ne my, Rusové, tak to budou Britové), přičemž se postupovalo cestou *fait accompli*. Hlavními činiteli zavedení přímé kontroly nad regionem se stali mnohem rozhodnější vojenští velitelé Ruska.⁶

Dobytí Střední Asie se z ruské strany nejprve podobalo „salámové taktice“ postupného ukrajování území podle aktuální potřeby. To vedlo nejprve k zaboru některých pevností v povodí řeky Syrdarja a v roce 1865 k dobytí Taškentu, který se stal hlavním ruským centrem v oblasti. Tím byl oslaben Kokandský chanát, který do té doby v tomto městě vládl. Zároveň se ukázala potřeba pacifikovat Bucharu, která po oslabení Kokandu začala ohrožovat ruské zájmy v oblasti.⁷ Tento stát byl ze Střední Asie potenciálně nejnebezpečnější a v reakci na dobytí Taškentu byl emír nucen pod tla-

⁴ Z britské strany viz například Hopkirk P., *The Great Game. On Secret Service in High Asia*. Oxford University Press, 2001.

⁵ Více viz např. Chalfin N. A., *Rossija i chanstva Srednej Azii (pervaja polovina XIX veka)*, Nauka, Moskva, 1974.

⁶ Tento rozpor mezi centrem a ruskými představiteli v regionech při prosazování určitých zásadních otázek se projevoval po celé období carského Ruska a ještě dlouho po bolševické revoluci. K tomuto problému viz například MacKenzie D., *The Lion of Tashkent. The Career of General M. G. Cherniaev*. University of Georgia Press, Atlanta, 1974.

⁷ Vámbéry A., *History of Bokhara. From the Earliest Period down to the Present*. Henry S. King & Co. London, 1873, zejm. s. 400–410.

kem duchovenstva vyhlásit proti Rusku svatou válku, přestože chápal, že se s ruskou armádou nemůže měřit. Na druhé straně si ruské vedení uvědomovalo, že přímá okupace emirátu s řadou protirusky naladěných elementů by také patrně stála velké materiální výdaje. Navíc emír Muzaffar se ve srovnání s radikálním duchovenstvem a regionálními begy nabízel jako vhodný partner pro prosazování ruských zájmů v Buchaře. Rusové v této souvislosti usilovali především o zajištění obchodních výhod, o něž Petěrburg a Orenburg (a později Taškent) usilovaly po celé 19. století. Podmínky dojednaného míru z roku 1868 proto byly spíše jednou z dalších etap procesu stále větší závislosti Buchary na Rusku.⁸

Tento proces se nadále prohloubil v souvislosti s kampaní proti Chivě. Bucharský emír byl nucen podepsat smlouvu, v níž sice formální suverenita a nezávislost Buchary zůstala zachována, nicméně její reálný manévrovací prostor byl do konce 19. století zúžen téměř až do úrovně Chivy.⁹

Chivský chán byl nucen po porážce svých vojsk v roce 1873 podepsat velmi nevýhodnou smlouvu, která omezila jeho rozhodování ve vojenských, hospodářských i politických otázkách. Vojenskou kontrolu chanátu do značné míry převzaly kozácké oddíly na pravém břehu řeky Amudarje (tzv. Amudarjinský oddíl) s hlavní pevností v Petro-Alexandrovsku.

V dalších letech byla Bucharská závislost na Rusku postupně dále prohlubována. Koncem 19. století se Buchara (stejně jako Chiva) staly součástí jednotného ruského celního prostoru, ruský politický agent (agentura zřízena v roce 1886) donutil emíra snížit stav bucharské armády a i jinak měl právo významně zasahovat do vnitřních záležitostí Buchary. Bucharský emír a chivský chán byli navíc téměř zcela odkázáni na Rusko při řešení svých vnějších vztahů. Na počátku 20. století tak oba vnitřně nezávislé protektoráty měly v podstatě stejnou míru autonomie. Kokandský chanát byl potom v roce 1876 zcela zlikvidován a přičleněn k území nově vzniklé Turkestánské gubernie.

V průběhu 60. a 80. let 19. století tak byla pod kontrolu Petěrburgu převedena rozsáhlá území dnešní Střední Asie, přičemž stupeň závislosti se

⁸ Becker S., op. cit., s. 41.

⁹ Smlouva se netýkala suverenity bucharského emíra ve vnitřních otázkách, ale fakticky omezovala bucharskou zahraniční politiku, která měla přejít pod Petěrburg. Jestliže se ruští obchodníci mohli volně pohybovat po celém území emirátu, pohyb bucharských obchodníků byl omezen pouze na Turkestán. Stejně tak diplomatická výměna pro bucharského emíra byla omezena pouze na Taškent, nikoliv na Sankt Petěrburg. Přesné znění smlouvy viz Becker S., op. cit., s. 319–321.

poměrně výrazně lišil u každého ze tří státních útvarů. Ostatně reflexe ruských představitelů v regionu nijak neskrývala vazalský poměr obou států vůči Rusku, který byl, jak se ukázalo již v průběhu poslední čtvrtiny 19. století, neformálně mnohem větší, než určovaly písemné dohody. První gubernátor Turkestánského kraje generál Konstantin Petrovič Kaufmann prohlásil, že „Bucharský emír je můj nejlepší újezdni velitel“.¹⁰ Nezávislost obou panovníků byla prokazována především na symbolické rovině. Při audiencích u carského dvora byli oba panovníci přijímáni jako delegace nezávislých států. Všichni poslední emírové a chánové byli zároveň generálové carské armády.

Rostoucí ekonomická závislost Střední Asie na Rusku

Když byl v roce 1893 ustaven společný celní prostor ve Střední Asii, pro ruské výrobky již neexistovala žádná překážka pro pronikání do Střední Asie. Rusko zároveň dostalo pod svou kontrolu i vydávání bucharských a chivských peněz, čímž byl ztracen jeden z nejdůležitějších atributů ekonomické nezávislosti jakéhokoliv státu.

Ruští podnikatelé měli v rukou jeden z nejdůležitějších artiklů ve Střední Asii – zpracování bavlny. Tak například v roce 1913 ze 26 závodů v tomto odvětví na území Bucharského emirátu pouze čtyři z nich patřily bucharskému emírovi nebo obchodníkovi.¹¹ Střední Asie se také stala hlavním dodavatelem bavlny pro rozvíjející se ruský textilní průmysl, čímž se začal plnit jeden z účelů dobývání celé oblasti.¹² Ve svém důsledku se zmenšila postupně osevní plocha pro tradiční zemědělské plodiny určené pro obživu rodin.

Ruský kapitál a stát však investovaly i do dalších sfér – především do výstavby železnic, flotily na Amudarji atd. Všechny tyto projekty byly více-

¹⁰ Citováno podle Grigorjev S. Je., *Rossijskaja imperija i Bucharskij emirat v konce XIX – načale XX veka. Social'no-kul'turnoje vzaimodejstvije metropolii i protektorata*. In: *Rossija, Zapad i musul'manskij Vostok v kolonijal'nuju epochu* (Ivanov, S. M., otv. red.). Dmitrij Bulanin, Sankt Peterburg, 1996, s. 29.

¹¹ Becker S., op. cit., s. 184.

¹² Ve Střední Asii byla nejprve pěstována (v menším měřítku) bavlna s krátkým vláknem, avšak od roku 1884 byla vysazována kvalitnější americká bavlna s dlouhým vláknem, která umožnila pokrýt průmyslové potřeby Ruska. Bacon E. E., *Central Asians under Russian Rule. A Study in Culture Change*. Cornell University Press, Ithaca – London, 1980, s. 107.

méně formálně schvalovány emírem v Buchaře nebo chánem v Chivě, avšak reálné schvalování nebo rozhodování o investicích bylo učiněno mimo vládnoucí kruhy v Buchaře a Chivě. Železnice se vůbec stala jedním z hlavních motorů pronikání ruského kapitálu do regionu. Více než čtyřnásobně se zlevnila doprava zboží mezi středoasijskými státy a Ruskem. Podél ní se navíc soustředily ruské pracovní síly.

Kromě dovozu zemědělských produktů se Střední Asie ukázala být výnosným odbytištěm pro ruské výrobky. Tuto roli hrála Střední Asie již před svým připojením k Rusku.¹³ Od 70. let 19. století se dlouhé karavany z Buchary nebo Chivy do Persie a Afghánistánu stávaly spíše výjimkou. Dovoz levného zboží z Ruska (i když nikoliv tak kvalitního jako v případě Británie) měl také výrazný dopad na místní tradiční řemeslnou výrobu, která nebyla schopna manufakturní práci konkurovat. Přestože se v Rusku zvýšila poptávka po exotických produktech ze Střední Asie, nemohlo to vyrovnat ztrátu místních řemeslníků.¹⁴

Stále větší ekonomická závislost Buchary a Chivy byla v Rusku oceňována jako významná civilizační mise, která „donutila všechny změnit svůj pohled na Bucharu jako na zemi bezpráví a svévole“.¹⁵ Přestože se uvedený citát vyjadřuje přehnaně a pateticky o úspěších Ruska a jeho politiky v Buchaře (podobná vyjádření by bylo možné nalézt i vůči dalším oblastem), nelze nezaznamenat pozitivní vliv Ruska právě v oblastech jako je alespoň částečné vymýcení korupce či nastolení alespoň určitých pravidel v soudnictví či ekonomické sféře. Tento úspěch má pochopitelně svou cenu. Ve Střední Asii byla tato cena vykoupena statusem „zdrojnice“ nerostných surovin a zemědělských plodin výměnou za odbytiště ruských produktů.

¹³ Jak píše Vámbéry, již v 60. letech směřovala větší část obchodu Chivy právě do Ruska – dvakrát ročně se do Orenburgu, resp. Astrachaně vypravovala karavana 1000–2000 velbloudů. Do Persie to bylo ročně okolo 100–150 velbloudů, což měly pod kontrolou turkmenské kmeny. Vamberi A., *Putěšestvije po Central'noj Azii*. Vostočnaja literatura, Moskva, 2004, s. 253–254.

¹⁴ Jedním z mála odvětví nezávislých na Rusku a naopak těšících se značné poptávce, byla výroba koberců.

¹⁵ Buchara přežde i nyne. Istoričeskaja spravka. *Niva*, No. 4, 1893, s. 94–95. <http://zerrspiegel.orientphil.uni-halle.de/t981.html> [8. 9. 2006].

Pronikání kulturních a společenských vlivů Ruska do Střední Asie

V prvních letech po expanzi do Střední Asie se ruské vedení spokojilo především s vojenskou a politickou kontrolou regionu. Podobně jako po rozpadu Sovětského svazu stála otázka kulturního vlivu relativně stranou.

V oblasti vzdělávání, kultury, jazyka a dalších sfér humanitární činnosti do Střední Asie se však pod vlivem přicházející ruské kultury zrodil ve druhé polovině 19. století velmi výrazný konflikt mezi samotnými středoasijskými elitami. Část bucharské či chivské inteligence viděla v Rusku vzor modernizace a snažila se přebírat zejména nové výukové metody do jinak striktního vyučování náboženských dogmat. Tato skupina však často neměla výraznější vliv jak na dvoře místních panovníků, tak i mezi většinou obyvatelstva. Tuto moc drželi v rukou především místní duchovní, kteří viděli naopak v Rusku hrozbu jejich dosavadnímu způsobu života.

Náboženská otázka se stala jedním z významných faktorů nezávislosti středoasijských obyvatel na Rusku. První představitelé Ruska ve Střední Asii (a především generál von Kaufmann) skutečně víceméně respektovali svébytnost islámu. Sám Kaufmann se řídil především zásadou nejt proti islámu a zároveň na něj neobracet pozornost.¹⁶

I zde však docházelo k postupnému oklešťování pravomocí islámských duchovních ve veřejné správě. Kupříkladu v otázce qaziqolóna (nejvyššího soudce) v Taškentu Kaufmann potvrdil hned v roce 1865 starého soudce, nicméně jeho syn již na toto místo podle tradice jmenován nebyl a místo bylo potichu zrušeno. Nelze v tomto případě hovořit o systematické politice postupného odstavování místních muslimských kádrů z rozhodovacího řízení v Turkestánu, jednalo se spíše o politiku ad hoc posouzení na základě kvality vztahů mezi představiteli obou komunit.¹⁷ V Bucharském emirátu a Chivském chanátu nebylo potom do záležitostí islámu zasahováno vůbec, nicméně například ve zmíněné oblasti soudnictví byla ruská jurisdikce svou větší „zákonností“ mnohem více respektována a například po založení ruského soudu v Buchaře byla snaha všech obviněných převést svůj případ před, v jejich očích, mnohem spravedlivějšího ruského soudce.¹⁸

¹⁶ *Central Asia: 130 Years of Russian Rule* (Allworth E., ed.), s. 159.

¹⁷ Například v Samarkandu byl místní *qaazíkolón* potvrzen i dědičně. Geiss P. G., *Pre-Trarist and Tsarist Central Asia*. Routledge/Curzon, London and New York, 2003, s. 209.

¹⁸ Grigorjev S. E., op. cit., s. 43.

Opačného efektu však Rusové dosáhli jmenováním tzv. lidových soudců, kteří mohli soudit podle místních zvyklostí a navíc byli jmenováni pouze na omezenou dobu. Výsledkem bylo zcela nezávislé soudnictví pro místní obyvatele s velmi zkorumpovanými a téměř nepostižitelnými soudci podporovanými ze strany Taškentské gubernie.

Místní duchovní pochopitelně cítili výrazné ohrožení ze stoupající mentální a fyzické závislosti na Rusku na celém území a na svou obranu obvykle zůstávali na svých velmi konzervativních pozicích. V mnohých oblastech, kam ruský vliv nemohl proniknout, proto zůstávala situace v oblasti náboženství (a z něj se odvíjejícího práva či vzdělání) naprosto nezměněná. Dokladem toho je řada protiruských povstání a později občanská válka v letech 1917–1920. V době těchto událostí patřila muslimská ideologie a její představitelé v podobě duchovních k základním oporám anti-ruských a později antibolševických sil.

Některé skupiny místního obyvatelstva si naopak mnoho slibovaly právě od přílivu ruské kultury. První generální gubernátor Turkestánu K. P. von Kaufmann se však nehodlal příliš vměšovat do vnitřních záležitostí místních komunit, pokud tyto zachovávaly alespoň formální loajalitu Taškentu (a potažmo i Petěrburgu). Až protiruská povstání na konci 19. století ukázala, že tato taktika se může obrátit i proti Rusku samotnému. Navíc se v této době začala objevovat (nikoliv bez vlivu Osmanské říše) také panislámská a panturecká propaganda. Tyto ideje padly mezi středoasijskými duchovními ve Střední Asii na úrodnou půdu.¹⁹ Rozdíl mezi ruskými správci a místními muslimskými autoritami se ukázal jako příliš propastný a nezávislost posledních se stala hrozbou pro Rusko. Avšak až do revoluce nebylo nalezeno přijatelné řešení ani v Turkestánské gubernii, nemluvě o Bucharském emirátu nebo Chivském chanátu. Generální gubernátor S. M. Duchovskij se koncem 19. století pouze pokusil přiklonit si na svou stranu místní rusifikovanou elitu a zapojit ji více do místní správy.

Z této elity se rovněž etablovali i stoupcí reformy tradičních středoasijských institucí. Projevilo se to především ve školství, v němž se v některých muslimských kruzích objevovaly snahy o reformy podle tehdy progresivního hnutí džadidismu. Tato aktivita však padla na úrodnou půdu pouze částečně. Jak poznamenává S. E. Grigorjev, světy evropského Ruska a místních muslimských komunit žily často paralelně jeden od druhého.

¹⁹ *Central Asia. 130 Years of Russian Dominance...*, s. 170.

Kulturní a ideologický vliv Ruska, který by byl například podpořen zakládáním společných škol, se objevil pouze velmi pozvolna od konce 19. století.²⁰ Při zavádění ruského jazyka a světských předmětů do škol tak hrály významnou roli místní tatarské komunity, kterým bylo paradoxně před ruskou expanzí v této kulturně-osvětové činnosti bráněno z obav před získáním nekontrolovaného vlivu v regionu.²¹

Až na počátku 20. století se projevil poněkud více i vliv džadidistických myšlenek a v Buchaře bylo založeno několik škol s tzv. novými metodami vyučování.²² Tyto školy, stejně jako celé džadidistické hnutí byly silně závislé na momentální situaci okolo emírova dvora a Rusko se do tohoto procesu příliš nevměšovalo.²³ Jakákoliv podpora v tomto směru byla přijímána jako ne zcela žádoucí. V Turkestánské gubernii, stejně jako v celém ruském impériu se objevil strach z panislamismu a panturkismu, jež představovaly největší hrozbu carskému Rusku.

Kulturní vliv Ruska se tak projevil pouze v relativně úzké skupině městské inteligence, která navíc měla pouze omezený vliv jak v Taškentu, tak i v Buchaře nebo Chivě. U Ruska se tak projevil podobný problém jako v postsovětském období – přílišná soustředěnost na otázky politické, vojenské a ekonomické, zatímco kulturní politika, která by k závislosti Střední Asie na Rusku mohla přispět nemenším způsobem, téměř zcela chyběla.

Místní v. ruské obyvatelstvo

Od 90. let 19. století byla také zahájena masivní kolonizace dobytých území. Odhaduje se, že mezi léty 1896–1916 přišlo jenom do kazašských stepí okolo jednoho miliónu osadníků z Ruska, Ukrajiny a dalších míst ruské říše.²⁴

²⁰ Grigorjev S. Je., op. cit., s. 39–40.

²¹ *Central Asia. 130 Years of Russian Dominance*, s. 161.

²² Název je doslovným překladem termínu pro tyto reformátorské školy – *usul-i džadíd* (nová metoda). Tyto školy se zaměřovaly nikoliv na memorování náboženských dogmat, nýbrž zaváděly i výuku světských předmětů jako aritmetika, geografie, přírodní vědy a na území carského Ruska také ruský jazyk a literaturu. Jejich významným propagátorem na území carského Ruska byl islámský reformista Ismail Gaspírali, zakladatel a editor prvního muslimského tatarského časopisu *Terdžüman* (Překladatel), který byl také vzorem pro mnohé bucharské intelektuály.

²³ Pylev A. I., *Političeskoje položenije Bucharskogo emirata i chivinskogo chanstva v 1917–1920 gg. Vybór putěj razvitija*. Peterburgskoje vostokovedenije, Sankt Peterburg, 2005, s. 60–77.

²⁴ *Central Asia. 130 Years of Russian Dominance*, s. 160–161.

Zabírání půdy v kazašských a kyrgyzských stepích vedlo k nepřijetí Rusů mezi místní obyvatele. Stejná situace byla i v hustě osídlených zemědělských oblastech (Fergánská kotlina), a to nehledě na malý počet ruských usedlostí. V těchto citlivých oblastech již tehdy stačil pouze malý příliv Rusů k tomu, aby se místní obyvatelstvo ocitlo v nejistotě. Vzhledem ke stále nevybudované efektivní policejní správě docházelo k napětí právě mezi kočovníky/starými usedlíky a nově příchozími.

Pouze v Buchaře nebo v Chivě byli Rusové a jejich posádky (alespoň na některých místech) přijímáni pozitivně. Systém ruské správy byl přes veškeré problémy mnohem spravedlivější k běžné populaci, takže přání o připojení k Rusku se množila v řadě oblastí, především těch méně zapadlých.²⁵ Výsledkem bylo, že obyvatelé těchto dvou státních útvarů stále častěji žádali o přechod k ruskému poddanství.

Připoutání Střední Asie k Rusku po bolševickém převratu

Rozpoutání chaosu po únorové a zejména pak po říjnové revoluci se promítlo i do určitého rozvolnění vztahů mezi Střední Asií a Ruskem. Zejména mezi džadidisty se objevilo několik koncepcí nezávislých států, z nichž některé se pokusily svou samostatnost projevit. Vztah k Rusku v Turkestánu se výrazně zhoršil po povstání Kyrgyzů a Kazachů proti odvodům do armády v roce 1916.

Buchara a Chiva se rovněž pohroužily do bojů mezi nejrůznějšími zájmovými skupinami.²⁶ Tato situace mohla být využita pro osvobozenecský boj (mudžadele savaši). Zároveň se však ukázalo, že jedině zbytky ruských vojsk jsou schopné udržet region alespoň trochu v klidu. V Buchaře i v Chivě se emír, resp. chán stali postupně nominálními figurami v rukou ruských agentů nebo vojenských velitelů. Autorita emíra začala tím pádem velmi rychle upadat, protože se ukázal stupeň jeho závislosti na Rusku. V souvislosti s událostmi v Afghánistánu (afghánsko-britská válka) naopak začala růst popularita krále Amanulláha.

²⁵ Sovětská historie tohoto fenoménu velmi často využívala k demonstraci progresivity ruského elementu ve srovnání se zpátečnictvím (reakcionářstvím) místních úředníků, např. Iskandarov, B. I., *Istorii Bucharskogo emirata*. Izdatel'stvo Vostočnoj literatury, Moskva, 1958.

²⁶ Vedle starých elit okolo chánů a emírů se jednalo především o turkmenské kmeny, oddíly s vlivem panturkistických myšlenek (později pod vedením Envera Paši z Turecka), bolševické, stejně jako bělogvardějské oddíly.

Místní nejlivnější opoziční skupiny, včetně nedlouho před první světovou válkou ustavené platformy Mladobucharců a Mladochivinců, sice deklarovaly svou orientaci na Rusko, zároveň však požadovaly nezávislost obou protektorátů. Vedle nich však existovala celá škála muslimských, nemuslimských i smíšených skupin, jejichž ideové cíle kolísaly od vytvoření jednotného státu muslimů v Turkestánu, přes samostatnou Bucharskou a Chivskou republiku až po sovětskou republiku Turkestán.²⁷

V důsledku oslabení ruské moci ve Střední Asii se skutečně podařilo ustavit alespoň načas několik nezávislých státních útvarů – Turkestánská republika v Ašchabádu, Turkestan Muchtorijati s centrem v Kokandu nebo autonomní oblast pod vedením hnutí Alaš v Turkestánu. Všechny tyto autonomistické snahy byly zlikvidovány bolševiky, kteří postupně v letech 1918–1920 přebrali vládu nad Střední Asií vojenskou cestou. Vesměs protibolševické režimy tak neměly dlouhého trvání a nedokázaly ani pořádně zahájit rozhovory o podpoře zvenčí. Nezávislost tak skončila díky jejich izolovanosti.

V Buchaře a Chivě došlo k bolševiky podporovaným převratům, poslední panovníci byli svrženi a na obou teritoriích vyhlášeny formálně samostatné republiky. Tato nezávislost byla omezována postupně v průběhu let 1920–24. Nepodařilo se již navázat obchodní styky s válčícím Afghánistánem, ani s tehdy rovněž neklidnou Persií. Ve vojenské oblasti byla přímá závislost obou států na ruských (často již bolševických) posádkách jedinou ochranou proti protivníkům nových režimů a na ekonomické úrovni nové vlády dostávaly jedinou pomoc právě od sovětského Ruska, nemluvě o téměř stoprocentní závislosti nových republik na Rusku v oblasti zahraničního obchodu. Bolševické Rusko omezilo tyto středoasijské státy

²⁷ Viz obsáhlou literaturu k tématu: *Central Asia: 130 Years of Russian Rule* (Allworth E., ed.). Duke University Press, Durham, 1994; Arunova M. R. – Šumilov O. M., *Granica Rossii s Afganistanom*. Institut Vostokovedenija RAN, 1998. Bachturina A. J., *Okrainy rossijskoj imperii. Gosudarstvennoje upravlenije i nacional'naja politika v gody pervoj mirovoj vojny (1914–1917)*. Rosspen, Moskva 2004, s. 282–315, 316–334; Becker S., *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924*. Routledge/Curzon, 2004; Bergne P., *Kokand Autonomy, 1917–18: political background, aims and reasons for failure*. In: *Central Asia. Aspects of transition* (Tom Everett-Heath ed.). RoutledgeCurzon, London–New York 2003, s. 30–44; Genis V., „S Bucharaj nado končat...“ *K Istorii butaforskich revolucij*. Centr strategičeskich i političeskich issledovanij, Moskva 2001; Haugen A., *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*. Palgrave. Macmillan. 2003 (zejm. s. 75–80, 90–109, 180–211); Persic M. A., *Zastenčivaja intervencija. O sovetkom vtorženiji v Iran i Bucharu v 1920–1921 gg.* Muravěj Gajd, Moskva 1999.

natolik, že ztratily jakékoliv atributy nezávislosti a jejich existence se stala překážkou nového uspořádání středoasijského prostoru na tzv. národnostním principu, který prosazoval V. I. Lenin již v roce 1920.²⁸

Podřízením Buchary a Chórezmu bolševikům skončilo fakticky druhé dobývání Střední Asie. Tentokrát se vítězi stali bolševici. Jejich úloha byla ulehčena relativním nezájmem Británie nebo jiných velmocí v angažmá v této vzdálené oblasti, jež navíc po téměř 50 letech ruské nadvlády byla považována za součást Ruska.²⁹ Konsolidace bolševické moci tak umožnila zlikvidovat rozdrobená hnutí odporu (basmačové), byť na lokální úrovni probíhaly boje ještě do počátku 30. let (basmačové, Ibrahím Beg).³⁰

Celkově lze celé období občanské války zhodnotit jako sérii zvrátů, kde otázka závislosti a nezávislosti na Rusku (nebo jedné z jeho bojujících částí) byla velkou proměnnou v závislosti na konkrétní oblasti, čase a osobnosti.

Komunisté ve všech třech sledovaných oblastech (politika, ekonomika a společnost) dokázali centralizovat celý region podle svých představ. Z politického hlediska byla Střední Asie rozčleněna na nové oblasti a autonomní republiky, z nichž se do roku 1936 etablovaly dnešní středoasijské republiky. Tím byla zlikvidována jakákoliv kontinuita s bývalými státními a administrativními útvary. Na druhé straně zejména po druhé světové válce se podařilo konsolidovat nové místní elity v daných státech takovým způsobem, že místní první tajemníci si dokázali vytvořit systém správy s určitými neformálními autonomními prvky.³¹

V ekonomické oblasti došlo k výraznému centralismu, z něhož však mohly nové republiky také čerpat dotace z centra. Tato tuhá centralizace za daných okolností zaostalé ekonomice Střední Asie spíše pomohla – byly vybudovány průmyslové podniky a zaveden pořádek v ekonomickém plá-

²⁸ Lenin V. I., *Polnoje sobranije sočiněnij*. Progress, Moskva, 1981, t. 41, s. 436.

²⁹ Přestože se v určitých fázích angažovala Británie (poslední dny Bucharského emirátu, Turkestánská republika), Turecko (Enver Paša) nebo Německo (do roku 1918), v situaci první světové války a těsně po ní neexistovala žádná globální ani regionální velmoc, která by mohla zahájit nákladnou operaci na získání kontroly nad tehdy neklidnou Střední Asií.

³⁰ K celé problematice v češtině viz Wanner J., Politicko-vojenská nestabilita v muslimských oblastech I.–II. In: *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923–1941)*. Historický ústav AV ČR, Praha, 1997, s. 101–184.

³¹ Jedná se zejména o období tzv. „velkých mužů“ ve Střední Asii, tj. dlouhodobě působících prvních tajemníků – Šarafa Rašidova v Uzbekistánu (prvním tajemníkem v letech 1958–1983), Turdakuna Usubalijeve v Kyrgyzstánu (1961–1985), Dinmuhammeta Kunajeve v Kazachstánu (1964–1986), Džabara Rasulova v Tádžikistánu (1961–1982) a Muhammetnazaru Gapurova v Turkmenistánu (1969–1985).

nování. Nevýhodou bylo zvýšení monokultur bavlny, která se vyvážela do centrálních oblastí sovětské moci, a na řadu rovněž přišla exploatace nerostného bohatství. Slabá rotace kádrů, zejména místních, však postupně vedla k neefektivitě, plýtvání, korupci, falšování dokladů a dalším protizákonným jevům, které zasahovaly nejvyšší špičky v Moskvě.³²

Patrně největší změny proběhly ve společenské rovině. V regionu došlo k výrazným migracím obyvatel do sousedních zemí, zejména těch, kteří byli spojeni s bývalými chánskými či carskými režimy. Do Střední Asie naopak byla odvedena řada vězňů a od 30. let sem byla posílána i inteligence, zejména technického rázu, ale i lékaři, učitelé a jiné kvalifikované profese. Na jedné straně se sice zvýšil kvalifikační potenciál republik, ovšem místní kvalifikované kádry se rekrutovaly mnohem pomaleji než „importovaná“ pracovní síla z centra. Problém nacionalizace kádrů pro tyto profese (korenizacija) přetrval prakticky celé sovětské období a koneckonců trvá dodnes. Sovětské období rovněž přeskupilo místní elity, které svou výchovou a myšlením přesně zapadly do sovětského systému hodnot a ideologie. Inertně lze toto myšlení (v pozitivním i negativním smyslu) opět pozorovat na současných elitách Střední Asie (politických, ekonomických i intelektuálních), byť s nástupem mladší generace s jinými než sovětskými hodnotami se bude tato setrvačnost ztrácet.

Velkou změnou pro místní obyvatele bylo například zavedení povinné školní docházky, která umožnila výraznější průnik sovětských kulturních hodnot. Výsledkem byla po druhé světové válce téměř stoprocentní gramotnost a také rusifikace obyvatelstva, včetně odtržení od starších kořenů v podobě dvojí změny písma. Paradoxně právě tento příklad ukázal, jak je možné pomocí „vhodné“ kulturní politiky úspěšně prosadit a prohlubovat proces závislosti určitého regionu či kultury na druhém regionu/kultuře. Současná setrvačnost vlivu ruské kultury a jazyka ve Střední Asii ukazuje na dlouhodobost a systematickosti tohoto procesu.

Srovnáme-li období carského Ruska a sovětské období, potom lze konstatovat posílení závislosti regionu na Rusku (Moskvě). Zatímco carská

³² Tyto vzájemné neformální vazby nebyly dodnes nijak systematicky prozkoumány, přestože by mohly přispět k poznání skutečného fungování celého systému klanových, rodinných a jiných neformálních vazeb a vzájemných závislostí uvnitř jednotlivých republik, stejně jako v relaci republika-centrum. Tyto skutečnosti poodhalil tzv. bavlníkový skandál v 80. letech v Uzbekistánu, avšak v momentě, kdy se měly rozkrýt neformální vztahy vedoucí až do Kremlu, bylo vyšetřování pozastaveno. Gdljan T. – Ivanov N. V., *Kremlevskoje delo*. Rostov na Donu, 1994.

administrativa byla vedena snahou kontrolovat alespoň formálně dobyté území a nedopustit možnost vměšování se jiných velmocí do záležitostí tohoto regionu, komunistické období vytvořilo jednotný politický, ekonomický, ideologický a do značné míry také společenský systém na celém prostoru Sovětského svazu. Pro Střední Asii, stejně jako pro další okrajové oblasti impéria, tento proces znamenal velmi těsnou provázanost s centrem.

Současná závislost rusko-střeadoasijských vztahů

Rozpad sovětského systému a vytvoření přinejmenším formálně zcela nezávislých států s vlastní zahraniční i zahraničně-ekonomickou politikou vytvořilo zcela novou situaci v regionu. Rusko již nikdy nebude mít natolik monopolní postavení v nově nezávislých zemích jako tomu bylo po více než jedno století. Na jeho místo se začaly tlačit i jiné velmoci, kterým se otevřel prostor k dobývání jejich bohatství. Propad ruského vlivu lze na sledovaných rovinách (politické, ekonomické a humanitární) pozorovat ve větší nebo menší míře. Každá z uvedených složek hraje v závislosti daného státu na Rusku různou roli. Vcelku lze říci, že do nástupu Vladimíra Putina v roce 1999, respektive 2000 byla spolupráce zemí regionu s Ruskem spíše chaotická a živelná. Teprve po jeho nástupu lze na ruské straně najít z tohoto hlediska alespoň pokus u jistou systemizaci těchto vztahů. V případě všech zemí Střední Asie nastupuje tvrdé zadání o upevnění politického vlivu Ruska skrze ekonomickou spolupráci i politický nátlak. Humanitární oblast začíná být podporována teprve relativně v nedávné době a souvisí jak s vnitřním vývojem v Rusku, tak i s orientací, respektive reorientací pozornosti místních vlád na Rusko. Z ruského pohledu zde hraje roli především snaha o nastolení alespoň „byrokratické zákonnosti“, kdy je deklarováno úsilí o zlepšení vymáhání práva a boj s korupcí, avšak tato politika se často utápí v neefektivně pracujícím úřednickém aparátu. Podobný problém existuje i v zemích regionu, které si však stále více uvědomují, že neurovnanost těchto vztahů by mohla mít katastrofální následky pro relativní sociální smír při neutěšené ekonomické situaci dané země. Kulturní politika Ruska vůči nově nezávislým zemím bývalého Sovětského svazu však prozatím trpí nedocenením z oficiálních kruhů, avšak je podporována přetrvávající kulturní, jazykovou a mediální vazbou velké části místní populace na ruské prostředí. Avšak tato komparativní výhoda znamená pro Rusko pouze dočasnou výhodu, která se může ztrácet s nastupující generací mladých obyvatel Střední Asie.

Politické faktory

Po rozpadu Sovětského svazu se politické (a zároveň vojenské) vztahy mezi zeměmi Střední Asie a Ruskem odehrávaly v nejrůznějších rovinách. Právě na tomto poli se zřejmě nejvíce projevila rostoucí odlišnost vývoje v jednotlivých zemích. V Tádžikistánu propukla občanská válka, Kyrgyzstán se vydal proklamativní demokratickou cestou, prezident Turkmenbaši izoloval svou zemi od zbytku světa, zatímco Kazachstán a Uzbekistán se pokusily hrát roli hegemonu regionu místo Ruska. Tudíž i ruská politika vůči těmto zemím nemohla být nijak jednotná. Faktem zůstává, že na absenci jakékoliv politiky vůči tomuto regionu upozorňují mnozí analytici, a dokonce i případné odpovědné osoby na ministerstvu zahraničí Ruska.³³ Jak bylo vidět v historickém přehledu, nejedná se v tomto regionu o nic nového. Dobré politické vztahy „nepodporovalo“ v 90. letech ani tehdejší ruské vedení v čele s Borisem Jelcinem. Jeho neočekávané rušení návštěv či zastoupení na významných akcích lidmi s nejasným mandátem rozhodně nepřidaly statusu Ruska v očích představitelů nových republik.³⁴ Moskva často až s bohorovným klidem přijímala příchod nových geopolitických subjektů do regionu a zahraniční politika Ruska i reálné chování a vyjadřování jejich představitelů místy vypadala, jako kdyby tyto republiky byly stejně odsouzeny k novému spojení s Ruskem.³⁵

Při analýze vztahu středoasijských zemí vůči Rusku lze hovořit o stabilně intenzivních vztazích Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a do značné míry i Kazachstánu vůči Moskvě. Posledně jmenovaný Kazachstán vždy bude muset počítat s Ruskem jako jedním z klíčových vektorů kazašské zahraniční politiky. Kromě standardních problémů na nejdelší suchozemské mezistátní hranici světa, ruské menšiny atd., paradoxně k rozvoji vztahů obou zemí přispěly i pravidelné integrační iniciativy prezidenta Nazarbajeva. Dobré politické vztahy mezi Almatou/Astanou a Moskvou tak budou vždy imperativem pro obě strany, neohledně na režim, který v Kazachstánu či v Rusku bude panovat.

³³ Konzultace s pracovníky MZV RF v Moskvě, leden 2005; konzultace s Vitalijem Chljupinem, analytikem, odborníkem na Střední Asii, leden 2005.

³⁴ Lunev S. I., *Nezavisimyye respubliky Central'noj Azii i Rossija*. Institut Vostokoedenija RAN, Moskva, 2001, s. 29.

³⁵ Z mnoha „vtipných“ diplomatických skandálů lze uvést příklad chování B. Jelcina, který v době jednoho ze summitů vytukával rytmus melodie lžičkou o hlavu kyrgyzského prezidenta Askara Akajeva.

V případě dvou menších zemí byl jejich vztah k Rusku (přínejmenším v prvních letech nezávislosti) otázkou samotné ekonomické i politické existence.

V Tádžikistánu svou výraznou roli sehrála občanská válka, při níž ruský vliv v podstatě pomohl dosadit současný tádžický establishment. Prezident Rahmónov se v průběhu 90. let nebránil ruskému vlivu, zvláště v době obnovy celistvosti země. Ruští poradci a diplomaté tak měli přístup do všech ministerstev a ke všem klíčovým rozhodnutím. Jakmile však začala i v Tádžikistánu tzv. „nová velká hra“ a prezident pocítil šanci získat výhody i u dalších velmocí zainteresovaných v tomto regionu, neváhal rusko-tádžické vztahy zablokovat. Nejednalo se však ani tak o jejich zmrazení, jako spíše o snahu vyprovokovat Rusko ke zvýšení aktivity v zemi.³⁶ Tato „politika disneyovského Toma a Jerryho“ se ukázala úspěšná a ruské ministerstvo zahraničí bylo nuceno přiznat, že prezident Rahmónov zdaleka není tak závislý na Moskvě, jak by se zdálo.³⁷ Na druhé straně má i Rusko svoje významné politické páky vlivu na Tádžikistán – zejména otázku pracovní migrace. Prezident Rahmónov a jeho poradci si prozatím nedovolili překročit hranice, za nimiž by vyprovokovaly Rusko k nějakým odvetným sankcím. V případě obou zemí se tak vytvořila vzájemná závislost na dobrých vztazích, pro které má každá strana své důvody.

Kyrgyzstán naopak od své nezávislosti téměř bezvýhradně a za všech okolností podporoval Moskvu. Bývalý prezident Askar Akajev, stejně jako současné vedení okolo prezidenta Bakijeva chápou svou závislost na Rusku v politické, ekonomické i sociální sféře. Kyrgyzské delegace tedy nadále často přijíždějí do Moskvy na porady, při hledání podpory k vlastním vnitropolitickým záměrům atd. Nadále přetrvává značný problém v nedostatku kvalifikovaných kádrů na ministerstvech i na dalších úřadech.³⁸ Občasné nacionalizační pokusy na kyrgyzské straně tento problém nadále vyostřují. Svou roli zde hraje i tzv. „multivektorová politika“ Kyrgyzstánu, která spočívá v orientaci zahraniční politiky tím směrem, kde momentálně

³⁶ Neoficiální konzultace autora v Dušanbe, červenec 2006.

³⁷ Jedním ze symbolických kroků, kterými se Tádžikistán měl zbavit ruského/sovětského vlivu na úkor často uměle vytvářeného tádžického, učinil prezident Rahmónov v březnu 2007, když demonstrativně derusifikoval své jméno na Rahmón. Zároveň prezident vyzval ke kampani za „navrácení původních tádžických jmen“.

³⁸ Typickou ukázkou, pokud jde o využívání ruských kreditů či vazby ekonomických podniků viz například Isajev K., „*Vostok – delo tonkoje“ ili lico kyrgyzskoj vlasti glazami očevidca*. Biškek, 2005.

kyne nějaká výhoda.³⁹ Na druhou stranu za 15 let nezávislosti zůstal ruský vektor v kyrgyzské zahraniční politice stabilně výrazný bez ohledu na rozvoj či ochlazení vztahů s dalšími sousedy. Doposud vždy stačil sebemenší nátlak z Moskvy a v Bílém domě v Biškeku dokázali dementovat předchozí prohlášení, které nebylo v souladu s ruskými zájmy v regionu.⁴⁰ Současné vedení Kyrgyzstánu sice neprohlašuje, že Rusko je dané Kyrgyzstánu Bohem, ale pragmaticky vychází z ruské pozice v regionu a ztráta pozice zde Moskvě prozatím hrozí patrně nejméně ze všech států regionu. Pro Rusko je lukrativnost Kyrgyzstánu determinována určitým energetickým potenciálem a levnou pracovní silou.

Uzbekistán je zcela opačným příkladem postoje vůči Rusku, v němž se mísí závislost se snahou o maximální distanci od této závislosti v příhodných obdobích. Jevgenij Abdullajev zdůrazňuje dvě období nezávislosti uzbecké zahraniční politiky na Rusku – 1995–1998 a 2001–2004.⁴¹ Přičemž je však třeba zdůraznit, že obě období ochlazení vztahů měly zcela jiné důvody – jeden z nich byl dán momentálním sebevědomím Uzbekistánu a dočasnou slabostí Ruska a druhý momentální silou USA v regionu, kterému musela Moskva dočasně uvolnit pozice. Otázkou zůstává, do jaké míry mohla být tato vazba na USA trvalejšího rázu či nikoliv s ohledem na region, uzbecký režim a sílíci postavení Ruska na celém prostoru.

Z celého regionu se svým vztahem zcela vymyká Turkmenistán, který se vydal, jak J. Šír výstižně upozorňuje, směrem „překonání postimperální závislosti cestou dobrovolné sebeizolace.“⁴² Pokud odhlédneme od motivů a důsledků této izolace, potom lze cíl politiky považovat za uskutečněný. Turkmenistán je dnes ve své zahraniční politice reálně nezávislý, avšak tuto

³⁹ Charakteristický je v tomto směru postup při krizi okolo americké základny v letech 2005–2006. Kyrgyzská strana nejprve slíbila tvrdý postup vůči USA (vyhoštění základny z kyrgyzského území), po jednání s Washingtonem (a pod jejich nátlakem) však bylo od tohoto kroku upuštěno. Stejně tak lze pozorovat podobný postup i vůči Číně, Íránu nebo Kazachstánu.

⁴⁰ Jednou z posledních ukázek tohoto typu jednání se stala v roce 2005 otázka amerických vojenských základen. Poté, co prezident Karimov vyhostil americkou vojenskou základnu ze země, summit Šanghajske organizace spolupráce zatlačil na Kyrgyzstán tak, aby alespoň formálně vyjádřil možnost zrevidování přítomnosti amerických vojsk na letišti Manas v Biškeku.

⁴¹ Abdullajev Je., Ustojčivije otnošenija s Rossijej v politike Uzbekistana. *Meždunarodnyje processy*, No. 8, 2005, s. 122.

⁴² Šír Ja.: *Rossijskij vektor vnešnej politiki Turkmenistana*. Central'naja Azija i Kavkaz, No. 4 (46), 2006, s. 168.

nezávislost je nutné interpretovat jako neexistenci nebo slabou přítomnost veškerých zahraničních vztahů. Přesto je symbolický fakt, že pokud již prezident Turkmenbaši v posledních letech vyjížděl za hranice svého „panství“, potom to bylo především do okolních zemí (Uzbekistán, podzim 2004) nebo právě do Ruska. Ostatní státníci potom obvykle jezdili do Turkmenistánu. Prezident Turkmenbaši si byl dostatečně jistý svou pozicí uvnitř země a kromě energetické roviny (a odrážení některých výpadů mezinárodních organizací) nepotřeboval vyvíjet výrazné zahraničně-politické aktivity. Přesto nelze tvrdit, že se Turkmenistán zbavil závislosti na Rusku. Tato se však projevuje spíše v ekonomické než v politické rovině.

Z uvedeného vyplývá, že politické vztahy Střední Asie a Ruska po 15 letech se projevují různými způsoby, na rozdílných úrovních v závislosti na vývoji v jednotlivých režimech. Téměř všechny státy (kromě Turkmenistánu a jeho politiky tzv. „pozitivní neutrality“) vyhlásily tzv. mnohovektorovou zahraniční politiku, v níž však vektor Ruska dodnes hraje důležitou roli, přestože v závislosti na momentální situaci se síla tohoto vektoru může měnit.

Ekonomické faktory

Faktor ekonomiky se stává v současné době klíčovým pro vytvoření vlivu na jiných teritoriích. Zvláště pro země jižní části Střední Asie (opět je do určité míry výjimkou Kazachstán) dnes platí, že si nemohou dovolit dovážet naprosto špičkové technologie, stejně jako nejsou při své velikosti schopny samy vyprodukovat takový vnitřní trh, který by zajišťoval i vnitřní investice. Zde se otevírá šance pro Rusko, které by mohlo využít svého postavení partnera jenom relativně mírně zaostávajícího za světovou špičkou, pokud jde o konkurenceschopné výrobky, avšak zároveň partnera, jehož produkce bude rozumným kompromisem mezi kvalitou a cenou, kterou si dané státy budou moci zaplatit. Tato východiska jsou tedy velmi podobná těm, která panovala v době postupující kolonizace středoasijského prostoru carským Ruskem. Na rozdíl od 19. století však má Rusko významnou konkurenci nedalekých velmocí jako je Čína, Indie či Írán, stejně jako globálního trhu.

Formování společného, byť zatím se jen těžko rodícího, integračního procesu, by mohlo tyto ekonomiky těchto zemí pomalu a bolestivě táhnout směrem nahoru. Zároveň však je jisté, že tímto způsobem se státy

regionu opět propadají do určité závislosti, tentokrát již nikoliv pouze na monopolu Ruska, ale na výběru dostupného. Velmi významnou otázkou je zároveň současné vybavení infrastruktury ve Střední Asii, která je dosud obsluhována sovětským/ruským dědictvím. Přestože i tato tendence se v poslední době začíná měnit a dopravní zařízení, přístrojové vybavení a další aspekty jsou zajišťovány i z dalších zemí, potřeba orientace na tradiční ruské produkty a jejich náhradní díly nadále trvá.

Je však nutné mít na paměti, že právě ekonomická sféra je jednou z těch, kde probíhá již ostrý a vcelku běžný konkurenční boj, a to jak mezi státy regionu, tak mezi vnějšími dodavateli. V této souvislosti se závislost na Rusku zmenšuje, přestože bývalé centrum zůstává jedním z hlavních obchodních partnerů. Rusko zůstává jedním z mála států, které jsou na tomto prostoru ochotné vkládat i poměrně výrazné investice v sektorech, zajímavých pro ruské podnikatele, případně podpořených politickou objednávkou Kremlu. I zde však Rusko zaostává zejména při plnění svých slibů a reálného naplnění všech deklamací.⁴³

Jedním z hlavních zdrojů příjmů států v regionu přitom zůstává energetika a zemědělství. V obou případech má Rusko nadále šanci v konkurenci uspět. Nehledě na dílčí projekty, které jsou realizovány dalšími stranami,⁴⁴ podařilo se zatím Rusku si nejen držet své pozice v regionu. Nehledě na řadu již realizovaných projektů při dopravě strategických surovin (ropy a zemního plynu) jsou jejich dodávky do Ruska pro státy v regionu hlavním příjmem v tomto sektoru ekonomiky. K tomu je třeba připočítat fakt, že Rusko v letech 2003–2005 z velké části ovládlo i potrubní a rozvodné sítě v jednotlivých zemích, stejně jako exportní artérie. Rovněž tak dosavadní podíl Ruska na dostavbě hydroelektráren v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu zůstává klíčový.⁴⁵

⁴³ Příkladem mohou být investice do energetiky v Kyrgyzstánu (stavba přehrad Kambarata 1 a 2).

⁴⁴ V Tádžikistánu například realizace vodní elektrárny Sangtuda-2 či výstavby silnic ze strany Íránu, na projektu hydroelektráren na řece Vachš, stejně jako na projektu dopravního koridoru Dušanbe-Pamír a Dušanbe-sever ze strany Číny. K dalším významným projektům bez účasti Ruska je například výstavba dopravního spojení mezi Čínou a Kyrgyzstánem, stavba ropovodu z Kazachstánu do Číny, napojení Kazachstánu na ropovod Baku-Ceyhan a od roku 2006 i projekt plynovodu z Turkmenistánu do Číny.

⁴⁵ Podle konzultací s odborníky na hydroenergetiku v Dušanbe v létě 2006 je pro tzv. kaskádu na řece Vachš klíčová dostavba horní elektrárny Rogún, která má mít nejenom zdaleka největší mocnost (cca 3800 MW, na rozdíl od současné největší v Nureku, která může vyrobit cca 3000 MW ročně), ale bude také technicky ovlivňovat i další, níže položené elektrárny. Podobná je situace i na kyrgyzských přehradách Kambaratin-1 a Kambaratin-2.

Pro Rusko a některé státy Střední Asie je rovněž klíčový rozvoj vzájemných vztahů v rámci budoucích integračních struktur. Přestože jsou tyto struktury prozatím relativně málo výkonné, v posledních několika letech se začíná velmi intenzívně pracovat na prohloubení a zefektivnění spolupráce v rámci stávajících integračních uskupení. I zde je vidět snaha Ruska o udržení si své zájmové sféry ve Střední Asii v ekonomické rovině.

Po více než sto letech se nezměnil ani další ekonomický faktor závislosti středoasijských zemí na Rusku – ruský trh, který je schopen absorbovat středoasijské zboží, zejména potom zemědělskou produkci. Ten nadále zůstává základem většiny středoasijských ekonomik, jakkoli jsou snahy o zvrácení tohoto stavu. Pro státy Střední Asie zůstává Rusko významným odbytištěm jinak těžko konkurenceschopných výrobků. Vedle surovin (ropa, zemní plyn, železná ruda, barevné kovy) jde především o produkci prvního zpracování (například bavlníkové vlákno, hliníkové kovy). S výjimkou Kazachstánu se jedná převážně o agrární státy a vývoz jejich produkce je realizovatelný především na ruských trzích, neboť ve středoasijském regionu si státy ve své produkci vzájemně konkurují a obchody se zemědělskou produkcí do okolních regionů narážejí kromě konkurenční, také na technické bariéry (byrokracie, víza, doprava apod.).

Z hlediska běžné populace je příliv ruských investic rovněž přijímán velmi pozitivně se silnou reminiscencí na sovětské období. Na tomto místě je však třeba si uvědomit ten fakt, že Rusko se v případě investic již nebude řídit pouze „bratrskými“ zájmy, ale především ekonomickými a politickými zájmy. Díky tomuto principu již nelze očekávat příchod nadšených mladých kádrů do regionu jako v době Sovětského svazu (taková zůstává dnešní představa mnohých obyvatel Střední Asie), nýbrž tvrdých pragmatiků, kteří investují do regionu s vidinou zisku bez ohledu na potřeby místních obyvatel. Ačkoliv i v tomto ohledu je reflexe v očích populace lepší než například Číny, která pro realizaci svých záměrů využívá na cizím území nejen vlastní techniku, ale i importovanou pracovní sílu, takže dopad na místní komunity je relativně menší.

Velmi silný bude i vliv vývoje samotné ruské ekonomiky. Pokud si ruská ekonomika bude stabilně držet své tempo růstu, vzrostou i příjmy středoasijské populace z obchodů s Ruskem, pracovní síla (viz sociální vztahy níže) migrantů bude vydělávat více. Případný vstup Ruska do WTO a odstranění celních bariér mezi postsovětskými státy v rámci integračních uskupení by mohly být rovněž šancí pro posílení ruských pozic v místních

ekonomikách. Již nikdy se však nepodaří obnovit vliv v ekonomice ve své původní hegemonické podobě, jak by si to možná někteří ruští politikové a ekonomové představovali.

Mezi problémové body ekonomické spolupráce patří především absence jasně formulované a komplexní strategie rozvoje vzájemné ekonomické spolupráce. Ta probíhá dosud spíše živelným způsobem, nejrůznějšími ad hoc dohodami či politicky a ekonomicky výhodnými vzájemnými obchody. Na tento nedostatek poukazují mnozí analytici jak v Rusku, tak ve Střední Asii.⁴⁶ Na omluvu tohoto problému lze konstatovat, že (možná se spekulativní výjimkou Číny) tato strategie není zcela patrná ani u dalších konkurentů Ruska.

Humanitární faktory

Jestliže předchozí dvě oblasti se týkaly především politických a ekonomických elit ve Střední Asii a v Rusku, potom humanitární aspekty mají dopad na velkou část středoasijské populace. Pro Rusko by mohla (avšak ne vždy tomu tak je) být významná otázka zmenšující se ruské diaspory v regionu, dále problém jazyka, mediální a kulturní vliv. Z hlediska států Střední Asie (zejména Uzbekistánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu) potom stojí na jednom z důležitých míst humanitárních aspektů vztahů fenomén migrace místního obyvatelstva do Ruska.

Pokud jde o otázky ruské menšiny, tak lze v zásadě konstatovat, že nadále probíhá odtok ruského obyvatelstva z regionu. Motivací jsou zejména neutěšené sociální a ekonomické poměry v jednotlivých zemích. Jistá stabilizace v tomto smyslu nastala pouze v Kazachstánu, jehož rostoucí ekonomika se vedle Ruska stává magnetem pro obchodníky a pracovní migranty z ostatních středoasijských zemích. Ruská populace zde má relativně nejlepší podmínky pro udržení, pokud budeme počítat kombinaci ekonomických faktorů a postupné stabilizace mezietnických vztahů. Ani zde však nelze hovořit o zcela ideální situaci. Výrazná nacionalizace a zdůraznění tradičních sociálních vztahů vedla v Kazachstánu, stejně jako ve všech ostatních státech regionu, k fakticky stoprocentnímu vytlačení rus-

⁴⁶ Konzultace autora v Biškeku, Almaty a Dušanbe, léto 2006. Viz také např. Zevin L. Z. – Ušakova N. A., *Rossija i Central'naja Azija: problemy i perspektivy ekonomičeskich otnošenij. Vostok*, No. 2, 2005, s. 84.

kojazyčných obyvatel ze státní správy, ale i z vedení řady významných ekonomických podniků.

Dosud však ruský element často zůstává jako výkonná síla, která je svou specializací schopna reálně udržovat mechanismus v chodu, zatímco místní vedení se zabývá kumulací zisků.⁴⁷ Nejhorší situace je patrně v Turkmenistánu, kde i tito tzv. „výkonní“ Rusové byli ve své podstatné míře nahrazeni místními (a často méně kvalifikovanými) kádry. Profese s dominující ruskou populací byly případně zcela zrušeny.

Ruští analytici již dlouho upozorňují na fakt, že otázka ruské diaspory by se mohla stát významným zdrojem nátlaku Ruska na středoasijské země. Ukazuje se však, že zájem ruského vedení využít tuto kartu je relativně nízký, což ostře kontrastuje s podobnými jevy v Pobaltí.⁴⁸ Zcela cynickou se potom jeví reakce či spíše nereakce Ruska na doslovné zbavení ruských občanů jejich majetku, práv, a dokonce i ruského občanství po jednostranném odstoupení Saparmurata Turkmenbašihho od smlouvy o dvojím občanství. Přitom právě přiměřené reakce Ruska v souvislosti s ochranou práv ruské menšiny by mohly učinit jeho vliv na postsovětském prostoru mnohem silnější. Středoasijské země totiž, na rozdíl například od Pobaltí, nemají za sebou oporu v podobě evropských a euroatlantických struktur a nemohou si dovolit v některých otázkách dobře vzdorovat.

Na poli školství se Rusku podařilo udržet si doposud velmi silné postavení. Příkladem mohou sloužit ruskojazyčná vzdělávací zařízení, která se mezi běžnou populací ve Střední Asii těší stále většímu zájmu, než jsou tyto instituce schopny přijmout. Na poli školství totiž středoasijské státy ustoupily výrazně vzad, což v Uzbekistánu a Turkmenistánu korunovala přeměna azbuky na latinku. Všeobecně se snižuje funkční i reálná gramotnost velké části obyvatel. Ruské školy naopak vydávají z hlediska místní úrovně škol kvalitní a uznávané diplomy a korupce zde obvykle bývá menších rozměrů než na místních školách. Je faktem, že větší úspěšnost může znamenat i jistou závist ze strany řady místních škol, které se podobnými výsledky nemohou pochlubit. Příkladem může sloužit například školská

⁴⁷ Charakteristický je příklad fiktivního uzbeckého podniku, jehož vedení sice vytahuje poslední modely mobilních telefonů, ale reálnou práci zastává výkonná a zkušená ruská sekretářka, která je schopna reálného pracovního nasazení, inovace a zároveň již nemá díky svému věku zájem na odjezdu ze země. Muratchanov V., Pervorodnyj grech kolonista. *Ruskije v Srednej Azii. Družba narodov*, No. 8, 2005, s. 166–167.

⁴⁸ Z mnoha vlivných statí například Medvedev R., *Russkij jazyk na prostorach SNG. Svobodnaja mysl'*, Vol. XXI. No. 12, 2005, s. 68.

krize z léta 2006 v Tádžikistánu, kdy bylo rozhodnuto o uzavření tří ze čtyř univerzit v zemi s ruskou výukou, které poskytovaly poměrně solidní vzdělání, avšak tzv. nespĺnily řadu kvalifikačních předpokladů.⁴⁹ Budoucí jazykové i hodnotové vazby na Rusko podporuje i ruskojazyčná výuka na řadě místních univerzit po celé Střední Asii.

Přestože znalost ruského jazyka po rozpadu SSSR poměrně logicky poklesla, lze tvrdit, že dominance ruského jazykového, kulturního a mediálního prostředí zůstane do značné míry zachována. K tomu může sloužit řada faktů – ruská tradiční i moderní hudba zní z řady místních rádií ve Střední Asii, mnoho lidí dosud sleduje ruskojazyčnou televizní nebo filmovou produkci, téměř všechny hlavní programy ve středoasijských počítačích jsou založeny na ruském prostředí atd. Tato privilegia jsou pochopitelně rozložena velmi nerovnoměrně. Největší prostor pro rozšiřování ruského mediálního vlivu patří Kazachstánu, za kterým těsně následují Kyrgyzstán a Tádžikistán. U posledně jmenovaných je viditelná slabší znalost ruštiny na místě především kvůli tomu, že rusky hovořící část populace odjíždí za prací do Ruska nebo Kazachstánu, v němž je pro ně hlavní dorozumivací jazyk rovněž ruština. Z právního hlediska je potom ve všech uvedených zemích uzákoněn právní status ruštiny jako jazyka mezinárodní komunikace. V Kyrgyzstánu je od roku 2000 ruština dokonce uznávána jako oficiální jazyk.

Mnohem komplikovanější situace s ruštinou je v Uzbekistánu, kde je ruský mediální dopad omezován, na rozdíl od předchozích států jsou dokumenty často vydávány pouze v uzbečtině a výuka ruského jazyka ve školách je plánovitě zkracována. Nicméně i zde je přístup k ruským zdrojům stále možný, byť zdaleka již nepokrývá tak široké vrstvy obyvatel. Příjem ruskojazyčného obyvatelstva do práce je rovněž omezen na některá povolání a proces zužování prostoru pro pracovní trh ruskojazyčných obyvatel (obvykle bez znalosti uzbečtiny) bude nadále pokračovat.⁵⁰

V Turkmenistánu je ruština naopak výrazně potlačována až diskriminována, ruský mediální prostor v zemi je téměř eliminován a ruskojazyčné obyvatelstvo bylo z větší části vyhnáno z pracovních pozic.⁵¹ Přestože

⁴⁹ Koževnikova Je., *Rossijskím VUZam ne byt? Azija Pljus*, 6. 9. 2006, <http://www.asiaplus.tj/articles/42/691.html>.

⁵⁰ Muratchanov V.: op. cit., s. 164–174.

⁵¹ Podrobněji viz např. *OSCE Rapporteur's Report on Turkmenistan*. By Prof. Emmanuel Decaux. ODIHR.GAL/15/03. 12 March 2003 (v archívu autora).

i v turkmenském případě zůstává ruština teoreticky první cizí jazyk ve školách, ve skutečnosti je výuka ruštiny a především její reálná znalost u mladé generace omezena mnohem výrazněji než v ostatních zemích regionu.

Závislost středoasijských zemí na Rusku v humanitární oblasti se patrně nejvíce projevuje v oblasti pracovní migrace. Tento fenomén je typický zejména pro Tádžikistán, Kyrgyzstán a Uzbekistán. V Kazachstánu samotném spíše roste potřeba importu pracovní síly. Jakákoliv migrace z Turkmenistánu (a zvláště pokud jde o sezónní výtěžky) je vzhledem k jeho momentálním vnitřním byrokratickým překážkám prakticky nemožná, ačkoliv se po smrti prezidenta Turkmenbašihho může leccos změnit.

Téměř všechny země regionu splňují celou řadu podmínek pro vznik tohoto fenoménu – poměrně slabé ekonomiky, silná vrstva obyvatel v produktivním věku, která není ve své zemi využita, relativně menší byrokratické překážky (vízová povinnost, volný výjezd z území státu) apod.⁵²

V Tádžikistánu si je prezident Rahmónov vědom, že jakékoli zhoršení vztahů s Ruskem v otázce migrace obyvatelstva by mohlo vést k velkým sociálním nepokojům pramenícím z růstu nezaměstnanosti produktivní pracovní síly, která by, na rozdíl od Ruska, nemohla dostat práci. Toto potenciální sociální napětí je ventilováno vedle vlastní propagandy o míru v Tádžikistánu a jeho „tvůrci“ také pracovní migrací. V této souvislosti přetrvává velmi silná závislost země na Rusku. Tádžikové se však na cestě za vysněným pracovním cílem dostávají i do řady potíží, které souvisejí jednak s negativním přijímáním právě Tádžiků v očích ruské populace a jednak s rostoucími rasistickými tendencemi. Pozemní cesta do Ruska je komplikována přinejmenším třemi hraničními přechody a bezpočtem vnitřních kontrol na území Uzbekistánu a Kazachstánu.⁵³ Všechny tyto aspekty jsou výraznou překážkou pro migraci, nicméně ji prozatím nedokázaly zastavit, což pouze ukazuje na bezvýchodnost situace v Tádžikistánu, stejně jako v dalších zemích Střední Asie. Nechtěná závislost na Rusku se takto stále více prohlubuje.

⁵² V této souvislosti je zajímavé rčení, které se objevilo zejména ve Fergánské kotlině a také na hranicích Uzbekistánu s Kazachstánem. Výraz „jít na záchod na uzbecký způsob“ (idti v tualet po-uzbekski) zde znamená překročit hranici ilegálně na soukromých pozemcích tam, kde se stýkají hranice států. Na tomto místě je postavený jakoby záchod, který má východ na obě strany hranice. Na uzbecko-kazašských hranicích proběhlo v posledních letech bourání všech domů, které takto stály přímo na hranici a je vytvářeno „čisté hraniční pásmo“ několika desítek metrů, na němž nesmí stát žádná stavba.

⁵³ Viz studie Mezinárodní organizace pro migraci *Trudovye migracii iz Tadžikistana*. IOM – NII Šark, Dušanbe, 2003, www.iom.org.

Závěr

Načrtnutý model závislosti Střední Asie na Rusku není pochopitelně ve světě nijak výjimečný a spíše potvrzuje pravidlo o dekolonizaci. I po osamostatnění dříve závislých území nebo rozpadu jednotného státu zůstává zachována silná vazba na původní hlavní centrum. Je splněna hlavní podmínka podobného vývoje – Rusko jako nástupnický stát SSSR, stejně jako bývalé koloniální velmoci typu Francie nebo Velké Británie, zůstaly ekonomicky nejsilnějšími státy svého regionu, s globálním vlivem a globálním jazykem. Rusko sice stále ekonomicky zaostává za nejvyspělejšími státy, nicméně je zde stále poměrně vysoká pravděpodobnost růstu v dlouhodobém měřítku. Můžeme rovněž předpokládat, že Rusko bude usilovat o udržení přímého vlivu přinejmenším na postsovětském prostoru.

Nehledě na některé výkyvy způsobené momentální situací a rostoucí konkurencí ze strany ostatních velmocí v regionu, tak existují všechny dispozice k posilování, nebo přinejmenším neoslabování ruského faktoru ve Střední Asii. Někteří autoři dokonce tvrdí, že Střední Asie je „odsouzena“ ke spolupráci s Ruskem.⁵⁴ Toto tvrzení jeví sice stopy jistého patetismu, nicméně Rusko se může stát podobným příkladem jako například Francie pro severoafrické státy, nebo Británie pro řadu zemí Commonwealthu. Pochopitelně včetně všech negativních i pozitivních jevů, které jsou s tímto spojeny a projevují se momentálně na francouzské nebo britské politické scéně (radikalizace příchozího i místního obyvatelstva na pozadí růstu vzájemné nedůvěry).

Velký význam bude mít pochopitelně i vnitřní vývoj samotného Ruska, jehož zdánlivá stabilita nemusí být rozhodně dlouhodobá, vzhledem k jiným druhům závislosti.⁵⁵ Jestliže však Rusko dokáže čelit těmto hrozbám, bude to znamenat pouze posílení vlivu v okolních regionech, včetně Střední Asie. Stejně tak je nutno zachovat určitý trend k určité systematickosti zahraniční politiky Ruska, která je bez ohledu na dílčí posuny priorit viditelná v období vlády Vladimira Putina. Klasickou problematickou otázkou pro jakýkoliv poloautoritativní režim ruského typu bude změna ve vedení země, která se připravuje na rok 2008. Nicméně i zde existuje již určitá matrice postupu a lze pouze věřit, že tato změna, ať již jakýmkoliv

⁵⁴ Lunev S. I., op. cit., s. 28.

⁵⁵ Trenin D., *Integracija i identičnost: Rossija kak „novyj Zapad“*. Jevropa, Moskva, 2006, s. 107–109.

směrem, bude znamenat zároveň alespoň kontinuitu vývoje. Středoasijské státy, nehledě na jejich vlastní politické uspořádání, proto budou muset vždy pozorně sledovat všechny změny v Kremlu.

Summary

Dependent Independence of Central Asia

The article is aimed at the dynamics of dependence of Central Asia on Russia. It maps the development of Russia's approach towards Central Asia and growing dependency of the region in 19th century as well as the Russian/Soviet legacy in the region. Comparing these two historical periods one can conclude that Russia's supremacy over the region became an incentive. The influence of Russia/USSR had necessary modernizing effect in economical, political as well as humanitarian spheres. However, the methods of such penetration were often very artificial and even brutal. This modernizing potential ran out after the communist system stagnation and culminated with the USSR dissolution.

However, withdrawal of Russia from Central Asia after 1991 did not mean the regress of Russian influence in the region. On the contrary, the Newly Independent States were involved in the dependency on Russia more than they wished. Despite growing, but steady regression of Russian position in Central Asia, Russia stay and will stay one of the main actors on this territory. Considering the cultural and linguistic situation in Central Asia, Russia still plays the role of cultural and economic mediator of any potential modernization.